

О. Я. ОГУЛЬЧАНСЬКИЙ
(Осипенко)

АРХЕОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТКИ ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я

(За матеріалами досліджень 1938—1948 рр.)

Геологічна структура Північного Приазов'я характерна такими особливостями: потужні шари осадочних порід, які утворюють берег Азовського моря і досягають 20—30-метрової товщини, поступово, в міру віддалення берегової лінії на північ, замінюються виходами кристалічних порід Азово-Подільської плити.

У далекому минулому виходи кристалічних порід на денну поверхню на Приазов'ї досягали значної височини. Про це красномовно свідчать величезні горби відламкових розсипів, що збереглись тут (Корсак-Могила, Токмак-Могила), а також своєрідна і неповторна конфігурація берегової лінії північного узбережжя Азовського моря, що, як відомо, багата на ряд величезних піщаних кіс. Ці коси, як доведено геологами, є результат виносу приазовськими річками в море величезної кількості кварцового піску.

Річки Північного Приазов'я — Берда, Обиточна, Куца-Бердинка, Лозоватка та ін. стікають з південно-східних схилів Азово-Подільської плити. У верхній і середній течії приазовські річки, розмивши кристалічний масив, утворили великі навіси і печери. Археологічне дослідження долин річок Приазов'я, особливо їх верхніх і середніх течій, проведене автором цієї статті, дало обширний археологічний матеріал, на якому спинимося далі. Але перш ніж розпочати опис конкретних знахідок, слід додати до вищевикладеного ось що: на території Північного Приазов'я, в зв'язку з особливостями геологічної будови, відсутній кремінь. Крім того, територія Північного Приазов'я по басейнах зазначених річок археологічно зовсім не вивчена. З розкопок дореволюційного часу можна лише вказати на розкопки курганів часу бронзи і скіфського в 1889 р. М. І. Веселовським та М. Ю. Бранденбургом.

Грецька Балка

Урочище Грецька Балка розташовано на лівому березі річки Берди, за 5,5 км вище за течією від с. Миколаївки, Осипенківського району. Воно являє собою типову для середньої течії річки балку, де на поверхню виходить Азова-Подільська кристалічна плита.

Скупчення кременю, що привернуло увагу автора, було виявлено в 1946 р. на північному схилі балки на відстані 250 м від р. Берди.

Культурний шар цього місцезнаходження зруйновано делювіальними потоками. Частину кременю було знесено в балку, де її виявлено у виносках, а також на березі річки.

Кремій однорідний, прозорожовтого забарвлення, дуже патинізований.

Серед підбраного на поверхні кременю (площа місцезнаходження 200 м²) переважають відщепи і поперечні перерізи мікролітичних пластинок. Закінчених знарядь мало: скребачки (2), різці (2), малих розмірів пластинки з круто ретушованим краєм (2), виімчаста скребачка (1), трапеція (1) (рис. 1). Кераміки немає.

Кремінний інвентар Греської Балки нагадує кремій ранньонеолітичного шару Кам'яної Могили (розкопки В. М. Даниленка), що дає підставу до цього ж часу віднести і описуваний матеріал.

Косолапова Балка

Стоянка розташована на надзаплавній терасі правого берега р. Берди, за 6,5 км вище за течією від с. Миколаївки, Осипенківського району, проти урочища лівого берега — Косолапової Балки.

З південного сходу стоянка облямована скелястим лівим берегом р. Берди. На північний захід від неї рівний степ (рис. 2).

Заплава в районі стоянки — піщана, лежить низько над рівнем води і заливається весняними водами.

Територія стоянки задернована слабо, стокові води порізали її неглибокими каналами і балочками. Загальна площа стоянки 350—450 м².

Кремій Косолапової Балки різноманітний, найчастіше трапляється темний, сірого і яснооранжового забарвлення і, очевидно, походить з Донбасу.

У кремінному інвентарі Косолапової Балки намічаються три відособлених комплекси.

Перший комплекс включає кремій двох видів: прозорооранжового і темного забарвлення; на прозорооранжовому кремені патинізації немає, а на темному є.

Серед кременю першого комплексу переважають відламки ножовидних пластинок (близько 50 екз.). Зібрано такі закінчені знаряддя: скребачки на короткій пластинці (3), скребачка на пластинці, виімчасті скобельки на пластинці (2), різці (3), пластинка з круто ретушованим краєм, нуклеус (рис. 3, 1—5).

Цей комплекс кременю слід віднести до раннього неоліту. Про це свідчить схожість інвентаря місцезнаходження із знахідками попереднього місцезнаходження.

Другий комплекс включає кремій тільки темного, різної інтенсивності забарвлення. Незначна частина кременю слабо патинізована.

Серед кременю другого комплексу найчастіше трапляються відщепи (близько 40), уламки пластинок (12), крайові ребристі сколи від нуклеусів (3). Закінчені знаряддя: трапеції з ретушованою спинкою (2), віджимник, пластина-ніж з ретушню обох країв, пластинка з ретушню з черевця, проколка, трикутний наконечник стріли, оброблений двобічною віджимною ретушню (рис. 3, 6, 7, 9, 10, 11, 12).

Весь інвентар другого комплексу, а особливо окремі його екземпляри, наприклад, пластинка з ретушню з черевця, цілком аналогічні кре-

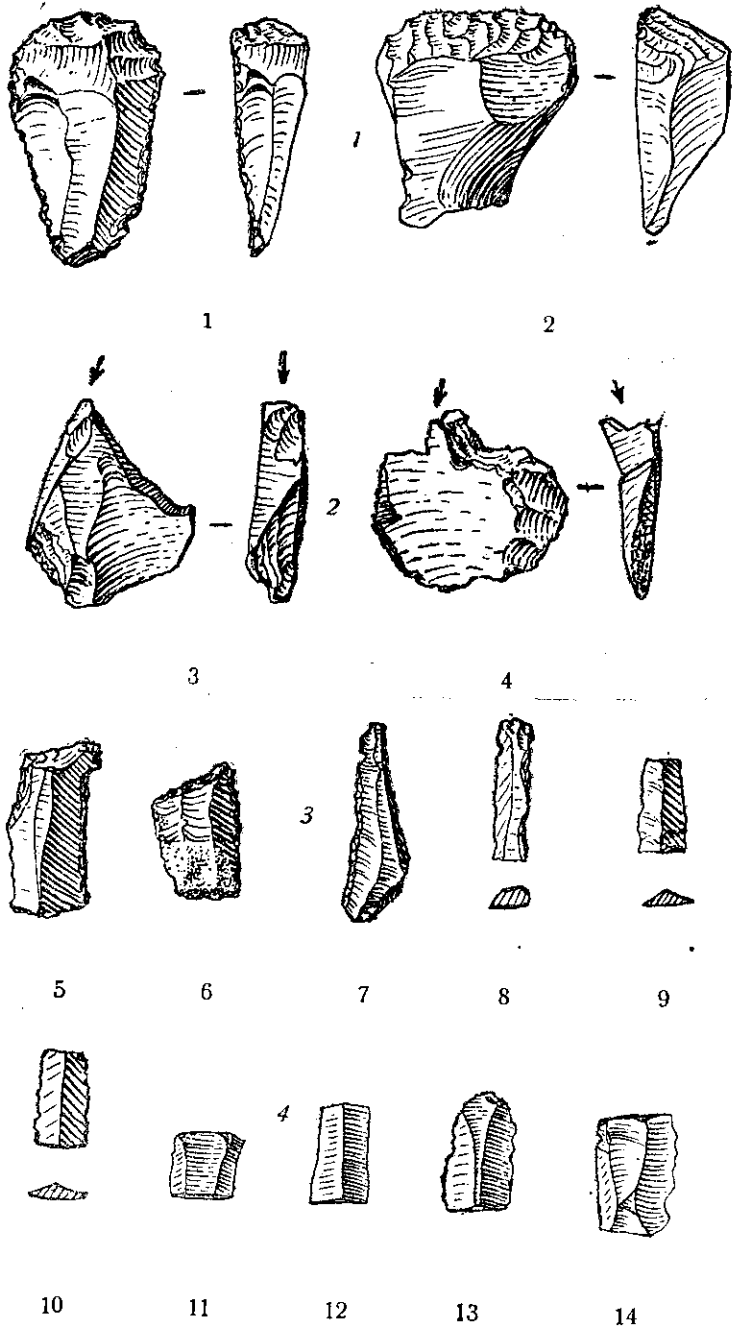

Рис. 1. Кремніний інвентар з Грецької Балки (н. в.).

мінному інвентарю із стоянки на Малому Дубовому острові (порожиста частина Дніпра) середнього періоду неоліту. Це дає нам право віднести до цього ж періоду інвентар другого комплексу.

Кремій третього комплексу різномірний: найчастіше сірого і блідо-сірого забарвлення. Патинізації немає. Відщепів мало. Уламків пластинок 7 екземплярів. З решти знарядь вкажемо на скребачки на відщепі і пластинках (5), віджимник, фрагмент нижньої частини наконечника стріли, відбійник, пластинку з ретушю одного краю, виїмчастий скобелець на пластинці, обушкову частину сокирки (?), уламок пластинки з ретушю обох країв, при цьому один край ретушовано овально (рис. 3, 8, 13—21).

Рис. 2. Неолітична стоянка Косолапова Балка. X — стоянка.

Порівнюючи третій комплекс кременю Косолапової Балки з кремійним інвентарем пізньонеолітичного шару Кам'яної Могили, аналогічних місцезнаходжень з Нижнього Дніпра, автор приходить до висновку про пізньонеолітичне датування описуваного комплексу.

Цікаво відзначити випадкову знахідку кам'яної булави на недалкій відстані від вищезгаданої стоянки, коло так званих Рясних Могил. Булаву було знайдено на поверхні землі після глибокої оранки; очевидно, вона зв'язана з оранкою курганів або ж з існуванням тут більш давнього могильника. Ця булава своїм розміром і формою нагадує нам булави відомого маріупольського могильника¹. Булава з Рясних Могил має сферичну форму з чотирма півкулями, що лежать навхрест. Матеріал — порфір. Цю знахідку автор за аналогією із знахідками маріупольського могильника датує пізнім неолітом (рис. 4).

¹ М. Макаренко, Маріупольський могильник, К., 1933.

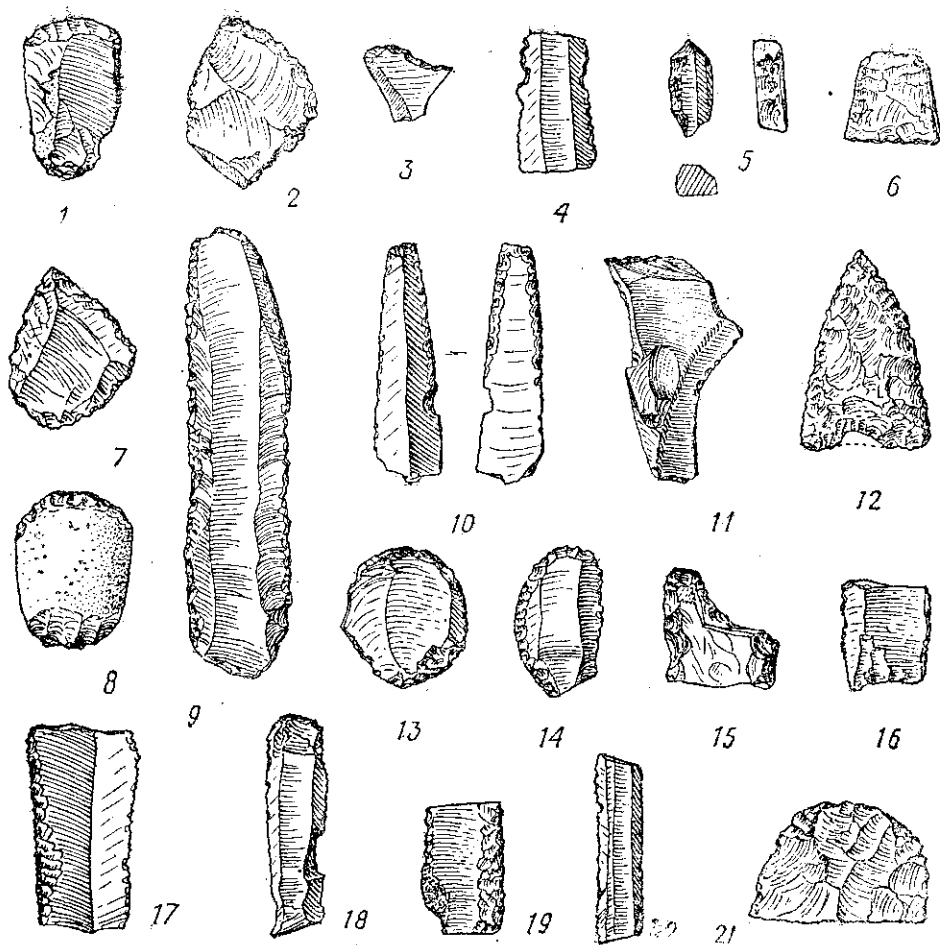

Рис. 3. Кремній інвентар з Косолапової Балки (2/3 н. в.).

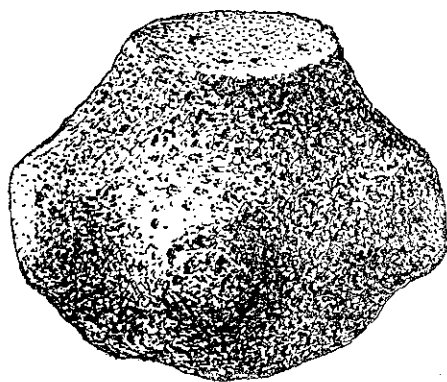

Рис. 4. Кам'яна булава (2/3 н. в.).

с. Орлівка

Влітку 1938 р. колгоспник с. Орлівки повідомив автора, що в районі Горбатого Моста було розкрито місце поховання людини і коло кістяка виявлені якісь „ножі з каменю“.

Автор, що прибув на місце знахідки, встановив таке. Розкриті колгоспниками поховання було розташоване на лівому березі р. Лозоватки за 1,5 км від с. Орлівки, вгору за течією річки, коло так званого Горбатого Моста. З розповідей колгоспників з'ясувалось, що вони провадили земляні роботи, зв'язані з улаштуванням поливного городу. Землю, пстрібну для загачення річки, брали з невеличкого кургана. Коли верхній шар кургана, приблизно в 1,5 м, було знято, на „підшві“ виявили людський кістяк.

Дослідження цього кургана в 1938 р. дало такі результати.

Розкритий колгоспниками курган був насипаний з суглинку, накопаного на місці, що складає тут верхні шари лівого берега річки. Насип мав круглу півкулясту форму таких розмірів: висота 1,2 м, діаметр 6,5 м. В кургані ясно позначилася ґрунтова яма, що мала завдовжки 2,3 м, завширшки 1,1 м і завглибшки 0,6 м. Перекриття не виявлено або ж воно було знищено під час земляних робіт. В ямі був кістяк дорослої людини, що лежав на лівому боці, у випростаному стані, орієнтований головою за течією річки, тобто на південний захід. Руки витягнені вздовж тулуба. Кістки погано збереглися, череп зовсім зруйнований; це пояснюється тим, що кістяк зберігався весь час у вогкому ґрунті¹.

Інвентар поховання складався з кремінних кинджала, наконечника списа і п'ятьох заготовок з двобічною обробкою (рис. 5). Розміщався інвентар так: кинджал біля кисті правої руки, наконечник списа коло ніг, чотири грубо обтесані заготовки — віялом навколо голови. Кераміки не було. Помітно, що узголів'я посипане вохрою.

Кремінний кинджал має такі розміри: загальна довжина 21,1 см, ширина найширшої частини клинка 5,2 см, довжина ручки 5,3 см (ручку загублено), ширина 3,1 см. Клинок кинджала старанно відретушовано. Поверхня його заполірувалася; краї з обох боків заново підправлені ретушню².

Наконечник списа таких розмірів: довжина 10,2 см, ширина при основі 4,9 см, стержень для прикріплення до ратища 3,1 см. Загальна форма наконечника — правильний гострокутний трикутник з держакком. Заготовки мають такі розміри: довжина від 7,8 до 12,7 см; ширина від 4,1 до 5,2 см.

Ближній Шпиль

На велику увагу заслуговують також розкопки Ближнього Шпиля, які провадилися у літньо-осінній період 1946 р.

Ближній Шпиль, що знаходиться за 6 км на схід від м. Осипенко, являє собою стрімкий суглинистий мис, який є пунктом, де води р. Берди

¹ Матеріал антропологічно не визначено. Зберігається в Осипенківському краєзнавчому музеї.

² Цей кинджал (з ручкою) описаний також О. М. Бадером у статті „Очерк работ Азово-Черноморской экспедиции“, КСИИМК, вып. XXXI, стр. 180, рис. 68.

свого часу вливалися в Азовське море. Тепер внаслідок виносів річкою великої кількості піску берег моря „відсунувся“ на 1,5 км, а колишня дельта р. Берди перетворилася на мілководний, густо порос-

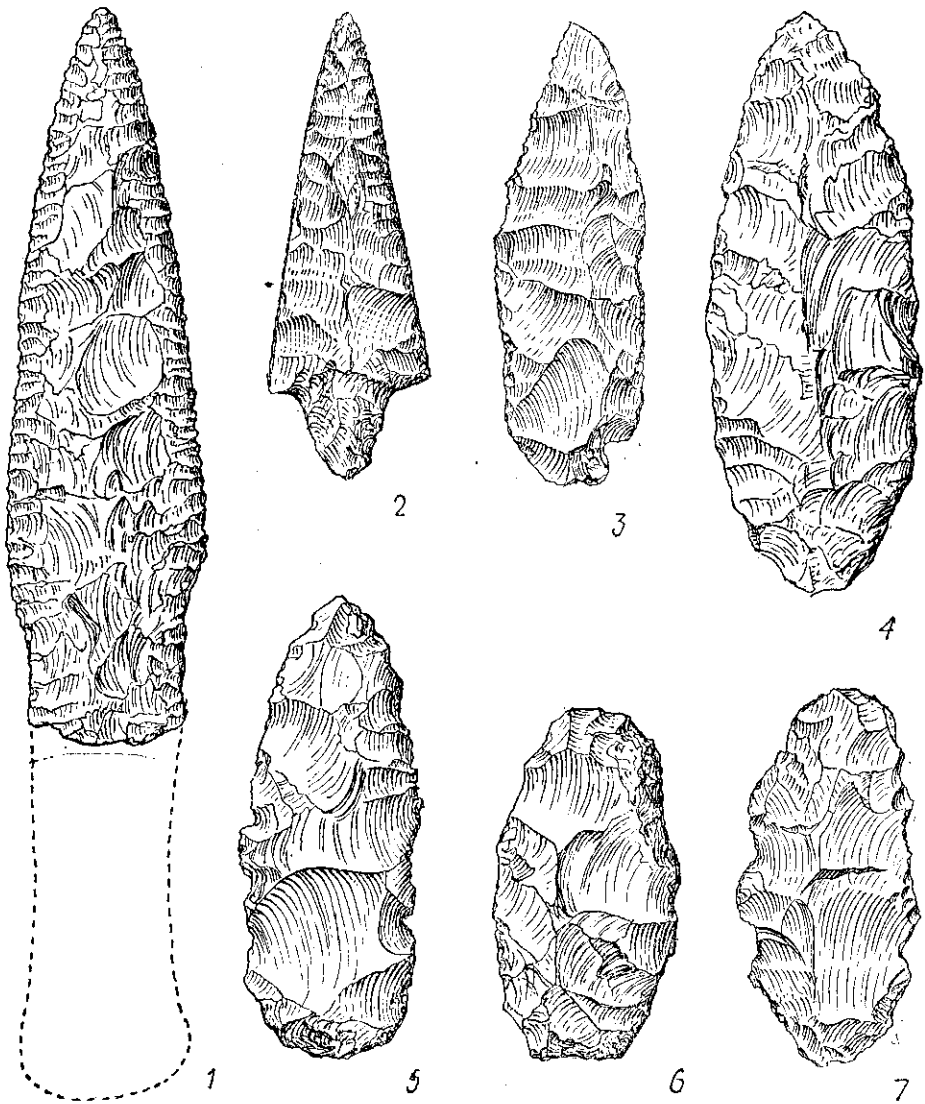

Рис. 5. Кремінний інвентар з поховання (2/3 н. в.).

лий очеретом лиман, що має тепер назву Солодкий лиман. Височина мису 12 м.

Розкопки провадились Осипенківським музеєм в найбільш кінцевій частині мису — в його основі.

Спочатку тут був виявлений бивень мастодонта (3,45 м завдовжки) поганої збереженості. Бивень було виявлено в 1,5-метровій товщі кварцового піску, змішаного з галькою.

В дальшому розкопки провадилися в суглинках, тобто вище піщаного шару. Тут був виявлений уламок трубчастої кістки мамонта. На кістці були помітні сліди тупих ударів. Тут же були виявлені відщепи кременю, сильно патинізовані. Вище від згаданої знахідки, в суглинку було викопано посудину, що добре збереглася (рис. 6). Виявлена посу-

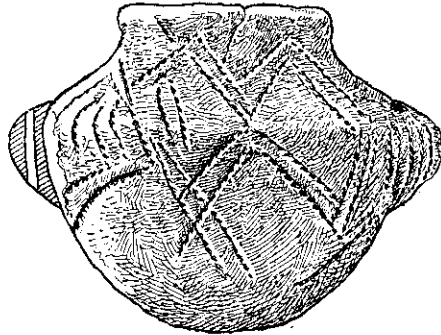

Рис. 6. Глиняна посудина ($\frac{2}{3}$ п. в.).

дина має сферичну форму з кулястим дном і прямою невисокою шийкою. Значна частина поверхні посудини покрита шнуровим орнаментом. Орнамент являє собою пересічні ламані прямі. Для підвішування посудини використовувалися прикріплені по боках вушка, що мають вертикальні отвори і густо орнаментовані мотузочком, покладеним вертикальними смужками.

Ця посудина може бути датована давньооямним часом.

А. Я. ОГУЛЬЧАНСКИЙ

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ПАМЯТНИКИ СЕВЕРНОГО ПРИАЗОВЬЯ

(По материалам исследований 1938—1948 гг.)

Резюме

С 1938 г. Осипенковским краеведческим музеем проводились археологические разведки в Северном Приазовье.

По реке Берде, близ урочища Греческая Балка, была обнаружена раннеолитическая стоянка с разрушенным культурным слоем. У Косолаповой Балки по той же реке была обнаружена стоянка с кремневым инвентарем, которая содержала три хронологически одновременных культурных комплекса, а именно: времени раннего, среднего и развитого

неолита. Тут же, в урочище Рясные Могилы, была найдена каменная булава, аналогичная подобным находкам мариупольского могильника.

Большого внимания заслуживает курган, обнаруженный возле с. Орловки. Здесь под курганной насыпью, в грунтовой яме было обнаружено погребение в вытянутом положении, которое сопровождалось богатым кремневым инвентарем (пять заготовок с двухсторонней обработкой, кремневый кинжал и наконечник копья).

Особо следует отметить случайную находку у мыса Ближний Шпиль, в 6 км к востоку от г. Осипенко, круглотелого сосуда с веревочным орнаментом.
